

HALÁSZ, IVAN

**Uhorsko a podoby slovenskej identity v dlhom 19. storočí.
[Magyarország és a szlovák identitásformák
a hosszú 19. században]**

Bratislava, Kalligram, 2011. 233 p.

A 18–19. századi Magyar Királyság etnikumainak nemzetiségi mozgalmi számos későbbi konfliktus forrásai voltak. Bizonyos politikai körökben gyakran napjainkban is hivatkozási alapként számít a korabeli magyar nemzetiségi politika. Ennek oka azoknak a korántsem egyszerű folyamatoknak az egyoldalú értelmezése, amelyek az egyes etnikumok saját nemzettudatának és identitásának kialakulásához vezettek. A történetírásra hárul az a feladat, hogy megpróbálja feloldani az ellentéteket, amihez elsősorban az identitással és nemzettudattal kapcsolatos kérdéseket kell megválaszolni. Erre tesz kísérletet Halász Iván könyve is.

Halász Iván a szlovák nemzettudat formálódását befolyásoló alternatívákat járja körül. Egyaránt ismerteti a magyar és a szlovák nemzeti identitás kialakulásának ismérveit, felhívva a figyelmet arra, hogy a szlovákság hátránnyal lépett a modernizáció útjára. A 19. század periferiális társadalmi számára – a szerző ezek közé sorolja valamennyi közép-európai társadalmat – az elérendő cél a nyugat-európai minta követése volt. A szlovákoknak azonban államjogi hagyományok hiányában előbb saját azonosságuk kérdéseit kellett tisztázniuk. Míg a magyar nemzeti identitás a rendi hagyományok, később a nyelvi nacionalizmus szellemében alakult ki, a szlovákság körében több identitástípus volt egyidejűleg jelen. Halász Iván a következő identitásokat határozza meg: „povedomie uhorskosti” – később egyenlő lett a magyar politikai nemzethez tartozással; a „nagy szláv tenger”-hez tartozás tudata; csehszlovák tudat; szlovák etnikumhoz tartozás érzése; magyar nyelvi-kulturális vagy politikai tudat; szubnacionális nemzettudat; regionális tudat (16–23).

A *Kalligram Kiadó* gondozásában megjelent kötet 13, részben korábban már publikált tanulmányt tartalmaz. Bár a szerző fő kutatási területe az állam-, jog- és politikatudományok tárgykörébe tartozik, több, a 19. századi szlováksággal foglalkozó munkája jelent már meg.¹ A tanulmánykötetbe került munkák – ahogy

¹ Halász Iván: A pesti szlovák evangélikusok. In: *A közép-európai irodalmak*. Ábrahám Barna–Illés Pál Attila (red.). Budapest, 2007. 159–200; Halász Iván: Martin Morháč és a pesti szlovák evangélikus gyülekezet utolsó dualizmus kori évei (1906–1919) In: *A Duna vallomása: tanulmányok*

erre Halász Iván a bevezetőben utal – több esetben átfedik egymást. A szerző számos primer forrásra – az *Evangelikus Országos Levéltár* iratanyaga, korabeli sajtóforrások – hivatkozik, a nemzeti identitással kapcsolatos fogalmak (magyarón, renegát, lojális szlovák stb.) jelentését több esetben szlovák irodalmi művek összehasonlításával keresi. A tanulmányok eltérő stílusúak; találunk lazább szerkezetű írást és szigorúbb szabályok szerint vezetett gondolatmenetet is. Ugyanakkor a teljes kötetre jellemző az elfogulatlanság, bár néha talán úgy tűnik, túl nagy hangsúlyt kap a szlovákok helyzetének összetettsége. Ezt a már említett átfedések is okozhatják.

A téma aktualitását bizonyítja, hogy mind a magyar, mind a szlovák történetírás egyre nagyobb figyelmet szentel a kérdésnek.² Az ismertetés tárgyát képező munka a tanulmányok témáját tekintve három részre tagolható. Az első egységbe tartozó tanulmányok a szlovák nemzeti identitás főbb sajátosságait mutatják be. A könyv előnyére válik, hogy – bár alapvetően a szlovák kérdéssel foglalkozik – több helyen érintőlegesen említést tesz a Magyar Királyság többi nemzetiségéről is.³ Jelen esetben ezek a rövid kitekintések nagy segítséget nyújtanak abban, hogy akár egy laikus olvasó is hiteles képet kapjon a 19. század és a dualizmus nemzetiségpolitikájáról; felismerje, hogy a korabeli magyar politika szlovákokkal szembeni magatartása nem vizsgálható más jelenségektől izoláltan.

A szerző többször is említi, hogy a szlovák kérdés jelentősége a magyar politikai elit számára eltörpült a többi nemzetiség törekvései mellett. A horvát, szerb és román mozgalom sokkal komolyabb veszélyt jelentett, annak ellenére, hogy a horvát után a szlovák volt az ország második legnagyobb etnikuma. 1848-ban a

Káfer István hetvenedik születésnapjára. Szerk.: Ábrahám Barna–Pilecky Marcell. Piliscsaba, 2006. 347–357; Halász Iván: Ján Nepomuk Bobula. In: *Szlovák életpályák a dualizmuskori Budapesten: Ján Nepomuk Bobula, Milan Hodža.* Szerk.: Szabó Orsolya–Kovács Anna. Budapest, 2003. 5/57–23/67; Halász, Ivan: *Cirkev, národ, štát: Daniel Bachát a jeho budapeštianske roky (1873–1906).* Piliscsaba, 2003.; Halász, Ivan: *Modernizácia a národná svojbytnosť v spore Milana Hodžu a Jozefa Škultétyho.* In: *Slowacja w obliczu Europy: sonda: materialy z konferencji naukowej.* Zost.: Janaszek-Ivaničková, Halina. Czieszyn–Katowice, 2000. 40–48; Halász Iván: *Szlovák karrierlehetőségek a dualizmus korában – Možnosti kariéry pre Slovákov v Budapešti počas dualizmu.* In: *A budapesti szlovákok kulturális öröksége. Az 1997. évi budapesti nemzetközi konferencia szöveggyűjteménye/Kultúrne dedičstvo budapeštianskych Slovákov. Zborník materiálov vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou v Budapešti v roku 1997.* Zost.: Hrivnák, Michal. Budapest, 1997. 70–82.

² Lásd a következő szerzők munkáit: Moritz Csáky, Gabriela Kiliánová, Elena Mannová, Juraj Podoba, Štefan Šutaj, Peter Zajac, Ablonczy Balázs, Ábrahám Barna, Demmel József, Sonkoly Gábor, Szarka László stb.

³ 1880-ban Magyarországon a magyar népesség aránya 46,6% volt, vagyis az uralkodó nemzet csak relatív többséget alkotott. A románok aránya 17,5%, a németeké 13,6%, a szlovákoké 13,5%, a szerbeké és horvátoké 4,5%, a ruszinoké 2,6% volt. Vö. Katus László: *A modern Magyarország születése. Magyarország története, 1711–1914.* Pécs, 2009. 329.

szlovákok gyenge katonai potenciálja, majd a többi nemzetiség politikai és közjogi állása biztosított erre okot. Horvátország már a 11. században a Magyar Királyság autonóm tartománya volt, a szlovák területek ezzel szemben soha nem képeztek önálló közigazgatási egységet. Autonóm területtel a szerbek és a románok sem rendelkeztek, előbbieknek azonban biztosítva volt a felekezeti különállásuk, míg a románok abban voltak érdekeltek, hogy a reformokat kivárva domináns szerephez jussanak. Halász Iván a nemzeti identitás kérdéséről áttekintést nyújtó tanulmányok csoportjába sorolja a „lojális szlovákokkal” és a szlovákok zsidókkal szembeni politikájával foglalkozó írásokat is. Kellő precizitással érzékelteti a lojális szlovák, magyarón és asszimilálódott szlovák jelzők meghatározásának, a szlovák *národovec* (nacionalista) és *vlastenec* (hazafi) fogalmak elkülönítésének nehézségét. A lojalitás relatív, gyakran konkrét események vagy folyamatok által befolyásolt jelenség, értelmezése akár korszakonként változhat. A szerző szerint a különféle meghatározások fabrikálása helyett az adott történelmi személyiségek önidentifikációjának vizsgálatával juthatunk közelebb a problémás fogalmak megértéséhez. Ő mindezt Daniel Bachát, Ján Bobula, Samuel Czambel és Adolf Pecháň közéleti tevékenységének összevetésével kísérelte meg.

Köztudott, hogy a 19. század modernizációs hulláma nem egyforma intenzitással érte az egyes nemzetiségeket. Arról azonban a korabeli szlovák–magyar viszonyokkal foglalkozó művekben is ritkán esik szó, milyen hatása volt egy adott terület domináns nemzetiségének fejlődésére egy, a modernizációra felkészültebb etnikai vagy felekezeti csoport ottani jelenléte. Ezt az űrt pótolja a kötet negyedik tanulmánya, amely a felső-magyarországi izraelita közösséggel szembeni szlovák politikával foglalkozik. A szerző statisztikai táblázatok közlésével könnyíti meg a korabeli zsidó közösség társadalmi struktúrájának megismerését. A tanulmányban hangsúlyos szerepet kap az 1870-es évektől egyre radikalizálódó antiszemita szlovák politika bemutatása. Halász Iván ismerteti Svetozár Hurban Vajanský nézeteit a zsidóság gazdasági fölényéről és a magyar nemzethez való asszimilálódásáról, s arról is szót ejt, hogy Vajanský szerint az egyre erősödő zsidóellenesség egy magyar–szlovák kooperáció alapja is lehetett volna.

Az első négy tanulmányt követően a szerző konkrét történelmi személyiségek példáján keresztül mutatja be a nemzeti és politikai identitás vizsgálatának nehézségeit. Elsőként Kossuth Lajos és Lúdvít Štúr alakját állítja egymás mellé, majd Ján Kalinčiak, Ján Nepomuk Bobula, Daniel Bachát, Martin Morhác, Milan Hodža és Jozef Škultéty személyével foglalkozik. Mindezt annak a meggyőződésnek szellemében teszi, miszerint „a nemzeti és etnikai identitásra nem tekinthetünk végleges, állandó fogalomként, mert hasonlóan minden más-hoz az egyén és a nemzet életében, időnként változásokon megy keresztül” (10).

Az etnikai és nemzettudat mellett az identitás alakulását befolyásolja a vallás, társadalmi helyzet, foglalkozás, politikai nézet is.

A fentiek leginkább Daniel Bachát életútjának leírásából rajzolódnak ki, aki működése első szakaszában kritizálta a magyarónokat. Később Pestre kerülve több elvárásnak is meg kellett felelnie; amellet, hogy szimpatizált a szlovák nemzetébresztőkkel, a magyar hazafiság eszméjét is támogatnia kellett. 1874-ben ugyanazon az ülésen választották a pesti evangélikus egyházkerület vezetőjévé, ahol elfogadták azt a határozatot az ebben az évben bezáratott nagyrőcei és turócszentmártoni szlovák gimnáziumokkal kapcsolatban, amely deklarálta, hogy az egyházak belső autonómiája az oktatásra is kiterjed, ugyanakkor az egyházi autonómia jegyében nem szabad a hazát és annak törvényeit támadni.

A Halász Iván által kiválasztott történelmi személyiségek különböző társadalmi rétegeket reprezentálnak. Kossuth Lajos és Ludovít Štúr politikusok voltak. Mindketten felső-magyarországi származásúak, Kossuth felmenői közt is akadtak szlovákok, nála mégsem volt nyoma szlovák identitásnak. A prózaíró Ján Kalinčiak regényeiben probléma nélkül megfér egymás mellett a „szlovákság, a szlávtság és a magyarországi hazafiság”. Ján Bobula életpályája tipikus sikertörténetnek tekinthető: építómunkásként Pestre kerül, középiskolai tanulmányokat folytat, egyetemi oklevelet szerez, majd publikál, laptulajdonos és szerkesztő lesz. A szerző az ő esetében is rámutat, hogy karrierje kiépítéséhez nyilván hozzájárult magyar tudása, mégis nehéz megállapítani, mennyire asszimilálódott, hiszen soha nem került olyan helyzetbe, amikor nyíltan tagadnia kellett volna szlovákságát.

A kötet utolsó két tanulmánya olyan aktuális kérdésekkel foglalkozik, mint a különböző térbeli perspektívák megjelenése a magyar és szlovák történelemben és a kisebbségi kérdés a közép-európai régióban. A magyarországi és szlovákiai történelemoktatással kapcsolatban megjegyzi, hogy a legalapvetőbb probléma a fogalmak tisztázásának hiányából fakad. A Magyar Királyságon belül nem létezett Szlovákia nevű önálló közigazgatási egység; a magyar történetírás számára ezért elfogadhatatlan az északi területek Szlovákiaként (Slovensko) említése az 1918 előtti események kapcsán, ami ennek ellenére a szlovák történetírás régi hagyományai közé tartozik. A szlovák történetírás ugyanakkor a Felvidék fogalom helytelen használatát nehezményezi.⁴ Halász Iván a magyar történelemoktatás

⁴ A „Felvidék” fogalom az elmúlt két évszázadban jelentős változáson ment keresztül. A 19. század előtt a Magyar Királyság északi, főként szláv népek által lakott vidékét jelölte. A 19. században jelentése kiterjedt a mai Magyarország Miskolc és Salgótarján körüli területeire és Kárpátalja hegyvidéki részére is. 1918-at követően a cseh-szlovák államhoz csatolt területet nevezték Felvidéknek, ami már nem fedte a korábbi földrajzi egységet. Napjainkban a fogalom Dél-Szlovákia magyar lakta területeinek elnevezéseként él a köztudatban.

kényes kérdésének tartja a multikulturalizmust és a nemzetiségi kérdést. Úgy véli, annak ellenére, hogy a legtöbb magyarországi tankönyv foglalkozik az említett témakörökkel, sok esetben nem jól közelítik meg azokat.

Úgy gondolja, komoly gondot okoz, hogy „mivel régióinkban a középiskolai történelemoktatás jelenleg is elsősorban politikatörténettel foglalkozik [...], a magyar közéleti események tanulása hatására a tanulóknban egy teljesen magyar jellegű Magyar Királyság képe alakul ki. Ha a dologra 19. századi szemszögből tekintünk, a kép nem annyira megtévesztő, pontosabban mondva nem szándékosan megtévesztő. Sokkal inkább egy terminológiai és pedagógiai tévhitről van szó.” (215). Megoldásként a közös történelmi események ismertetésénél a különböző nézőpontok egyidejű bemutatását javasolja.

A kisebbségi kérdés annak apropóján került a kötetbe, hogy „az ún. visegrádi országok közül aktuális, a kisebbségi problémával rendelkező tapasztalattal és jól szervezett, politikai képviselettel rendelkező kisebbséggel egyedül Szlovákia rendelkezik.” (225). Két törvényszerűsége hívja fel a figyelmet: a többségi nemzet többnyire elégedett a kisebbség helyzetével, esetenként a kisebbségek jogait túlzottnak tartja. A kisebbség ezzel szemben aggódik saját helyzete miatt, akkor is, ha az aggodalom indokolatlan. A tanulmány rövid ismertetést nyújt a kisebbségi társadalmak osztályozásáról és a kisebbségpolitika eszközeiről.

Halász Iván munkája közérthetőségének és következetes vonalvezetésének köszönhetően alkalmas arra, hogy a szakmai olvasótábor mellett szélesebb olvasóközönséggel is megismertesse a hosszú 19. század nemzetépítési folyamatait. Tömören, de lényegre törően foglalja össze a szlovák identitás formálódásának jellemzőit. A politikai mozzanatok részletes ismertetése helyett az egyes személyiségek példáján keresztül tárja az olvasó elé a különböző identitásformákat, lefedve a teljes 19. századot. Ha bárki elveszne az identitástípusok útvesztőjében, Halász Iván tanulmányaiban megfelelő mintát talál az azonosítás lépéseihez.

Hajdú Anikó